

arenaidé
November 2016

En alltmer
osäker
bransch
— om villkoren för
utländska bärplockare
2016
Mats Wingborg

En alltmer osäker bransch – om villkoren för utländska
bärplockare 2016

©Arena idé och Mats Wingborg

Stockholm 2016

Omslagsbild: Mats Wingborg

Rapporten kan laddas ner från www.arenaide.se/rapporter

MATS WINGBORG

Mats Wingborg har följt villkoren för utländska bärplockare det senaste årtiondet. Detta är hans tionde rapport i ämnet. Han skriver också om anställningsvillkor, utbildningspolitik och högerextremism.

1. INTRODUKTION	6
2. EN BRANSCH SOM INTE LIKNAR NÅGON ANNAN.....	8
3. SYSTEMET MED VISERINGSPLOCKARE	9
4. VISERINGSPLOCKNINGEN SÄSONGEN 2016	11
5. SYSTEMET MED FRIA PLOCKARE.....	16
6. DEN FRIA PLOCKNINGEN SÄSONGEN 2016	20
7. EN MARKNAD I FÖRÄNDRING	25
8. EN SAMLAD BILD AV DEN KOMMERSIELLA PLOCKNINGEN AV VILDA BÄR 2016.....	27
9. SLUTSATSER	31
10. CENTRALA SKRIFTLIGA KÄLLOR OCH REFERENSER	33
11. INTERVJUADE PERSONER	34

1. INTRODUKTION

Trots att bärplockningsbranschen har sanerats behövs fortsatta reformer. Framför allt för att garantera att plockarna får drägliga villkor, men faktiskt också för att rädda en alltmer skakig bransch. Detta blev tydligt säsongen 2016 när bärpriserna var historiskt låga.

Den här rapporten handlar om vad som hände under säsongen 2016 inom den kommersiella plockningen av vilda bär i Sverige. Med vilda bär åsyftas hjortron, blåbär och lingon, men det är plockningen av blåbär som är ekonomiskt viktigast. Skandinaviska blåbär innehåller en hög mängd antioxidanter och exporteras i stor skala till Asien för att bli hälsokost och kosmetika.

Historiskt sett har den kommersiella plockningen väckt stor uppståndelse genom återkommande skandaler där bärplockare från andra länder blivit lurade på pengar, fått arbeta under

odrägliga förhållanden och bött i undermåliga anläggningar eller i läger i skogen. Under senare år har det skett en tydlig sanering av branschen, men nu finns nya hotande orosmoln.

Detta är den tionde rapport som jag skriver om den kommersiella plockningen av vilda bär. Mitt fokus har hela tiden varit villkoren för de utländska plockarna, men även många andra aspekter tas upp. Det som är typiskt för 2016 är att hela branschen blivit mer svajig och osäker. Detta ökar risken för exploatering av utländska plockare men också för att företag i branschen slås ut.

Mitt huvudsakliga fokus har hela tiden varit villkoren för de utländska plockarna, även om jag också tar upp andra aspekter. Min ambition är att kontinuerligt följa frågan och varje år ge ut en rapport om vad som har hänt den senaste säsongen.

Det viktigaste underlaget för årets rapport har varit de intervjuer jag gjort med bärplockare, företagare inom bärbranschen och företrädare för myndigheter, kommuner, polisen etc. Under de första veckorna i augusti 2016 samlade jag material genom en resa genom Sverige. Detta var den femte resan jag har genomfört i syfte att studera bärbranschen. Andra centrala källor har varit telefonintervjuer med företrädare för bärbranschen, Kommunal, Migrationsverket etc. Ytterligare källor har varit skriftliga, däribland statistik från Migrationsverket och lokala tidningsartiklar.

Längst bak finns en förteckning över rapporter och artiklar om branschen, däribland de rapporter som jag tidigare har skrivit. Mina tidigare rapporter har varit utgivna av Swedwatch, Kiwa och Arena Idé. Särskilt viktig i detta sammanhang är den rapport som

Det som är typiskt för 2016 är att hela branschen blivit mer svajig och osäker.

Arena Idé gav ut för två år sedan, *Rapport – villkoren för utländska bärplockare säsongen 2014*. I den förklaras bakgrunden och uppbyggnaden av de två kommersiella systemen för bärplockning – plockning med anställda viseringsplockare respektive plockning med fria plockare. I årets och förra årets rapporter förklaras dessa frågor mer kortfattat.

Mats Wingborg, hösten 2016

2. EN BRANSCH SOM INTE LIKNAR NÅGON ANNAN

Den kommersiella plockningen av vilda bär skiljer sig från alla andra branscher i Sverige. Två förhållanden gör branschen unik, att råvaran är gratis och att allemansrätten ger alla människor som vistas i Sverige rätt att plocka vilda bär.

Den kommersiella plockningen av vilda bär är uppdelad i två system som befinner sig i en viss konkurrens med varandra. Branschen består dels av anställda viseringsplockare, dels av så kallade fria plockare som säljer bär till bäruppköp.

De anställda viseringsplockarna kommer sedan några år tillbaka uteslutande från Thailand. De är anställda av thailändska bemanningsföretag. De fria plockarna kommer framför allt från Östeuropa och allra flest kommer från Bulgarien och Ukraina. Bland de fria plockarna finns också personer bosatta i Sverige, inte minst allt fler asylsökande, men uppskattningsvis består 80 procent av de fria plockarna av personer som rest till Sverige för att tjäna pengar på att plocka bär. Bilden är också att de anställda viseringsplockarna och de fria plockarna utgör två ungefär lika stora grupper.

Uttrycken viseringsplockare och fria plockare kan ifrågasättas. Uttrycket viseringsplockare skulle kunna ersättas med bemanningsanställda eller importerad arbetskraft från Thailand. Ännu mer tveksamt är uttrycket fria plockare, begreppet är inte värdenetralt och antyder att dessa plockare skulle ha en särskilt fri ställning. Trots detta har jag valt att använda dessa två uttryck, helt enkelt därför att de är etablerade i branschen. Den som skriver för en akademisk publik kan med fördel använda andra uttryck, men för den, som likt jag själv, har förhoppningar om att påverka branschen är det mer lämpligt att använda de uttryck som redan är etablerade.

Branschen har en omsättning på mer än en miljard kronor per år, där plockningen och försäljningen av blåbär omsätter mest. Under en säsong plockas exempelvis omkring 10 000 ton blåbär för kommersiell försäljning, men den exakta volymen är beroende av tillgången på bär.

3. SYSTEMET MED VISERINGSPLOCKARE

Sedan många år tillbaka hyr svenska bärplockarföretag arbetskraft från bemanningsföretag i Asien för att plocka vilda bär. Tidigare har viseringsplockare kommit från bland annat Vietnam, Kina, Indien och Bangladesh, men sedan några år tillbaka kommer alla från Thailand.

I en bemärkelse är det Skatteverket som bidragit till att skapa detta system.¹ Skatteverket har deklarerat att dessa plockare från tredje land inte behöver betala skatt i Sverige. Om plockare hade varit direktanställda av de svenska bärplockarföretagen hade de varit skyldiga att betala så kallas sink-skatt (särskild inkomstskatt för utomlands boende).

De thailändska viseringsplockarna är nästan uteslutande risbönder från den fattiga thailändska provinsen Isan. Den svenska bärsäsongen sammanfaller med att arbetsbördan på hemmaplan är mindre. Omkring 80 procent av plockarna har varit i Sverige tidigare och plockat vilda bär. 90 procent av plockarna är män.

Systemet med viseringsplockningen bedrivs i industriell skala. Bärplockarföretagen lägger ner stora resurser på att kartlägga var det finns gott om bär. Plockarna har tillgång till bilar och ibland till släp. På anläggningarna lagas thailändsk mat av ditresta kockar. En del av maten tas med ut i skogen under plockningen som proviant. Inte minst är de flesta plockarna vid god kondition och de har ofta stor kunskap om de svenska bärmarkerna, särskilt de plockare som återkommit till Sverige många gånger för att plocka bär.

Plockarna plockar stora volymer bär. Det är inte ovanligt att viseringsplockare i genomsnitt kan plocka omkring 70 kilo blåbär per dag (ett kilo motsvarar cirka 1,6 liter). Snittet bland fria plockare är långt lägre.² Hur mycket bär som är möjligt att plocka är dock beroende av tillgången på bär. Tillgången varierar vidare mellan olika år och mellan olika delar av landet. Bärsäsongen kan dessutom vara ovanligt sen eller ovanligt tidig. Hur mycket bär det kommer att finnas och när bären kommer att mogna är svårt att avgöra i förväg. När viseringsplockarna bestämmer sig för att resa till Sverige för att arbeta, ofta ett halvår i förväg, har de ingen aning om hur mycket bär det kommer att finnas.

¹ En av de politiska arkitekterna var den tidigare näringsministern Maud Olofsson.

² När det gäller fria plockare finns ingen säker statistik som visar exakt hur mycket de plockar i genomsnitt. Det råder dock ingen tvekan om att snittet kraftigt understiger viseringsplockarnas.

*Viserings-
plockarna är
anställda av
thailändska
företag, men
det är
svenska
bärplockar-
företag som
leder och
organiserar
arbetet.*

Viseringsplockarna är, som framgått ovan, anställda av thailändska företag, men det är svenska bärplockarföretag som leder och organiserar arbetet. Inom branschen beskrivs de thailändska företagen som bemanningsföretag (som hyr ut arbetskraft), men det är också möjligt att betrakta dem som entreprenörer (utländska företag som utför ett arbete i Sverige). I den här rapporten används den terminologi som är vanligast inom branschen, därför används uttrycket bemanningsföretag.³

Under senare år har totalt ett tiotal thailändska bemanningsföretag hyrt ut arbetskraft åt mellan 10 och 15 svenska bärplockarföretag (antalet har varierat mellan säsongerna). Arbetarna rekryteras av bemanningsföretagen i Thailand. Ett avtal om arbetets omfattning och arbetets villkor sluts mellan arbetaren och det thailändska bemanningsföretaget. Detta avtal ska sedan godkännas av det thailändska arbetsmarknadsdepartementet, Department of Employment (DOE). Ett annat avtal sluts mellan det thailändska bemanningsföretaget och det svenska bärplockarföretaget. Ett tredje avtal sluts mellan Kommunal och de thailändska bemanningsföretagen.

Kommunal kontrollerar att den juridiska ägaren är tydligt identifierad. Bemanningsföretaget är skyldigt att ha personal på plats i Sverige under bärssäsongen (Migrationsverkets filialkrav). Kommunal besöker filialerna och följer upp att avtalet följs.

För att få arbete i Sverige ska de thailändska plockarna ha visum och arbetstillstånd. Dessa kan vara av två slag. De som ska arbeta med bärplockning i mer än tre månader ska ha uppehålls- och arbetstillstånd. De som planerar att arbeta med bärplockning i mindre än tre månader kan i stället ha Schengenvisum och arbetstillstånd. Migrationsverket fattar beslut om arbetstillstånden. Migrationsverket kräver bland annat att det thailändska bemanningsföretaget ska ha personal på plats i Sverige och att de kan uppvisa bankgarantier som motsvarar arbetarnas förväntade löner.⁴ Vidare lämnar Kommunal ett yttrande till Migrationsverket där förbundet tillstyrker eller avstyrker att visum ska beviljas. Detta sköts av Kommunals förbundskontor. Kommunal kräver att

³ I själva verket finns två argument som talar för att det snarare handlar om entreprenörer. För det första står de thailändska viseringsplockarna för alla plockare som används av de berörda bärplockarföretagen, det handlar alltså inte om ett tillskott av arbetskraft. För det andra är den juridiska rätten att bedriva bemanningsföretag starkt begränsad i Thailand.

⁴ Migrationsverkets hemsida, www.migrationsverket.se. Se även *Mors lilla Olle II, Hur gick det för bärplockarna 2011?*, Mats Wingborg, Swedwatch, 2011.

det thailändska bemanningsföretaget ska utlova att följa Kommunals kollektivavtal för branschen.

För att kunna plocka bär i Sverige måste de thailändska plockarna ta ett lån. De thailändska bemanningsföretagen kräver en avgift för kostnader för visum, flygresor etc. Oftast stannar plockarna i omkring två månader i Sverige. Lånet brukar motsvara ungefär en genomsnittlig årslön för en thailändsk risbonde. Grovt avrundat innebär upplägget att plockarna under första månaden arbetar för att betala tillbaka sina lån och under andra månaden tjänar pengar (men här finns individuella variationer och variationer mellan olika år beroende på tillgången på bär).

I Sverige bor viseringsplockarna på förläggningar. Ett och samma bärplockarföretag kan bedriva flera förläggningar. Förläggningarna ska anmälas till kommunernas miljökontor och inspektioner kan ske. Det är vanligt att miljökontoren har anmärkningar på förläggningarna. I några fall har förläggningar underkänts. Ett vanligt problem är att sovsalarna är överfulla.

Viseringsplockarna ingår i arbetslag som är kopplade till den minibuss de använder. Ofta färdas plockarna långa sträckor varje dag för att komma till marker där det är gott om bär. Detta ställer stora krav på att arbetsgivaren tillhandahåller säkra och registrerade bilar. Arbetslagen har stora möjligheter att själva styra hur arbetet ska utföras och de exakta arbetstiderna. I allmänhet arbetar plockarna långt mer än åtta timmar per dag.

En utförlig beskrivning av viseringsplockarnas strategier för att skapa försörjning finns i forskaren Charlotta Hedbergs kapitel "Thailändska bärplockare – hushållsstrategier på en global nivå", i antologin *Arbetskraft från hela världen* (Delmi, 2015:9). Efter att ha genomfört intervjuer med thailändska bärplockare både i Thailand och i Sverige konstaterar Hedberg: "Bilderna /.../ är således att bärplockningen har ett gott rykte, men att man är medveten om att man kan få låga inkomster, och även råka ut för skuld om man har otur." Frågan är om detta goda rykte kan upprätthållas med tanke på de sjunkande kilopriserna?

4. VISERINGSPLOCKNINGEN SÄSONGEN 2016

För säsongen 2016 beviljade Migrationsverket totalt 3 173 tillstånd för thailändska bärplockare, därutöver beviljades 167 servicepersonal från Thailand (främst kockar för att laga mat åt plockarna). Samtliga plockare var anställda av thailändska

bemanningsföretag som hyrde ut arbetskraften till svenska bärplockarföretag. (14 ärenden avskrevs av Migrationsverket av olika skäl, men oftast på grund av att arbetstagaren drog tillbaka ansökan).⁵ Jämfört med säsongen 2015 minskade antalet viseringsplockare med en fjärdedel.

Så här såg den samlade bilden av tillstånden ut:

- Lika som bär AB: 52 beviljade tillstånd för bärplockare och 4 för servicepersonal.
- Euro Apartment AB: 38 beviljade tillstånd för bärplockare och 6 för servicepersonal.
- Blomskog Sopp och Bär AB: 8 beviljade tillstånd för bärplockare.
- Bothnia Bär AB: 190 beviljade tillstånd för bärplockare och 9 för servicepersonal.
- Polarica Skogsbärsinköp AB: 843 beviljade tillstånd för bärplockare och 40 för servicepersonal.
- Ransäters Invest AB: 791 beviljade tillstånd för bärplockare och 37 för servicepersonal.
- Trek Sommarhus AB: 91 beviljade tillstånd för bärplockare och 3 för servicepersonal.
- Pirexus AB: 78 beviljade tillstånd för bärplockare och 6 för servicepersonal.
- Jämtlands Skogsvård i Bispgården AB: 288 beviljade tillstånd för bärplockare och 19 för servicepersonal.
- Norrskensbär AB: 780 beviljade tillstånd för bärplockare och 43 för servicepersonal.

Det var tre företag som kraftigt dominerade viseringplockningen: Ransäter Invest (som säljer bären vidare till Olle Svensson AB), Norrskensbär AB (som säljer bären vidare till Sarek i Estland) och Polarica (som har egen grossistverksamhet). Dessa tre företag stod för över 70 procent av all viseringsplockning.

Inför säsongen 2014 lanserade Kommunal ett nytt kollektivavtal för plockning av vilda bär. Beloppen i avtalet skrevs upp inför säsongerna 2015 och 2016, vilket betyder att den garanterade månadslönen numera ligger på drygt 20 000 kronor. Den bärplockare som plockar bär för ett värde mer än garantin kunde tjäna extra pengar. Avtalet innebär vidare att utbetalningen av lön ska ske månadsvis och att arbetsgivaren ska stå för bensinkostnader när arbetarna använder bil för att transportera sig i arbetet.

⁵ Uppgifter från Migrationsverket, 17/11, 2016 (mejl från Linn Nilsson). Tack för hjälpen!

Kommunal får lämna yttranden till Migrationsverket angående bärplockarföretagens ansökningar om att använda bemanningsanställda plockare från Thailand. Från och med 2016 decentraliserade Kommunal ansvaret för dessa yttranden till avdelningarna.

Kommunal besöker anläggningar med viseringsplockare, träffar representanter för de thailändska bemanningsföretagen och följer upp kollektivavtalen. Särskilt aktiva i detta arbete är Kommunals tre nordligaste avdelningar. Aktiviteten från Kommunal varierar dock. I vissa fall har företrädare för Kommunal noga inspekterat anläggningar. I andra områden har Kommunal över huvud taget inte besökt anläggningarna för viseringsplockare. I och med att ansvaret för dessa uppföljningar ligger på avdelningsnivå finns tydliga skillnader i ambitionsnivå. Kommunal har vidare tagit fram en informationsbroschyr om villkoren för viseringsplockare som kan användas i både Sverige och Thailand.

Ett problem är att lönerna till de thailändska plockarna betalas ut av de thailändska bemanningsföretagen i Thailand i baht. Det är i princip omöjligt för Kommunal att kontrollera att de avgifter som bemanningsföretagen tar ut för biljetter, visum, försäkringar, hälsokontroller etc. är rimliga. Vid upprepade tillfällen har bärplockare berättat att dessa avgifter varit saltade. Det har också förekommit att bärplockarna fått skriva på dubbla kontrakt.⁶

Utöver den kontroll som utförs av Migrationsverket och Kommunal finns ett tredje kontrollsystem för viseringsplockare: branschens användning av olika sociala koder. De sociala koder som används för viseringsplockare kan i sin tur delas in i tre kategorier:

För det första finns certifiering av plockning. I detta fall handlar det antingen om Kravcertifiering eller certifiering för EU-ekologiska bär. Fyra företag har Kravcertifierade bär, däribland de två stora aktörerna Polarica och Olle Svensson AB (genom uppköp från Ransäters Invest AB). Vidare finns ett företag som certifierar för EU-ekologiska bär.

För det andra finns företagsövergripande sociala koder som används för att kontrollera viseringsplockningen. Hit hör systemet Ica Social Audit. En fråga är dock vad som kommer att hända med detta system, som i dag används av flera företag i branschen. Ica har deklarerat att man inte vill ha det administrativa ansvaret för

*Kommunal
besöker
anlägg-
ningar med
viserings-
plockare,
träffar
represent-
anter för de
thailändska
bemannings-
företagen
och följer
upp
kollektiv-
avtalen.*

⁶ Se Villkoren för utländska bärplockare säsongen 2014, Mats Wingborg, Arena Idé, 2014.

systemet. Inte heller Svensk Dagligvaruhandel har hittills varit beredda att ta det administrativa ansvaret och bli ägare av en standard. En möjlighet skulle vara att dagligvaruhandeln ansluter till något erkänt internationellt system⁷, men branschen har inte kunnat enas om detta. Det är med andra ord osäkert vad som händer med den nuvarande standarden och huruvida den kommer att ersättas av något nytt.

För det tredje har bärplockarföretag, grossister och uppköpare av bär stundtals egna sociala koder (codes of conduct) som kan användas för att kontrollera villkoren för viseringsplockningen. Däribland utför Polarica sociala inspektioner för att kontrollera att verksamheten bedrivs i enlighet med företagets kod, Ansvarsfull bärplockning.

Norrskensbär har ingen social kod. Företrädare för Norrskensbär anser att kontrollerna från Migrationsverket, Kommunal och berörda kommuner (angående förläggningarna) är tillräckliga.⁸

Kiwa är det dominerande sociala revisionsföretaget inom plockning av vilda bär, men även andra sociala revisionsföretag är anlitade, som Det Norske Veritas. Certifierade bär eller bär som plockats efter social revision ska sedan kunna följas för att systemet ska fungera. Handeln har därför krav på att dessa bär ska vara spårbara. När det gäller blåbär finns certifiering och sociala kontroller för färska och frysta bär, det är mer oklart om dessa system tillämpas för bär i sylt. På burkarna för blåbärssylt framgår för det mesta inte var bären är plockade.

Notabelt är att ytterst få av dessa instrument är möjliga att använda inom den fria plockningen. Krav godkänner exempelvis inte fria bäruppköp. En nödvändig förutsättning är nämligen att det ska vara möjligt att dirigera var plockarna plockar bären (på mark som inte är besprutad eller gödslad), men detta får ett bäruppköp inte göra, ty då anser Skatteverket att det handlar om anställningar och inte om fria bärplockare.

Vidare genomförde berörda kommuners miljökontor flera inspektioner av förläggningarna. I några fall riktade kontoren anmärkningar mot förläggningar.

Det råder många osäkerheter i systemet för viseringsplockare. Inför säsongen 2016 spreds uppgifter från plockare i Thailand att en del inte hade fått en betalning som motsvarade den

⁷ Det handlar framför allt om någon av Sedex koder. Sedex är en icke-vinstdrivande globalorganisation som tillhandahåller sociala koder såsom SA 8000, ISO 14001, ETI Base Code, ISO 22000, Fairtrade etc.

⁸ Uppgift från Örjan Berglund, Norrskensbär.

kollektivavtalade lönen säsongen 2015. Uppgifterna var dock svåra att verifiera och förnekades helt av de svenska bärplockarföretagen. Det är emellertid inte säkert att de svenska företagen har full insyn i hur utbetalningarna sker; som nämnts tidigare betalas lönerna ut i Thailand i thailändska baht.

En annan osäkerhet gäller om plockarna är garanterade avtalsenlig lön under hela perioden då de vistas i Sverige. På denna punkt använder de svenska bärplockarföretagen olika praxis och det är också svårt att få information om frågan (exempelvis har olika företrädare för Polarica gett olika svar på frågan).

Det största missnöjet bland viseringsplockare 2016 handlade om att kilopriset på bär var lågt. I början av augusti vägrade exempelvis Polaricas plockare i Vägsele att lämna in plockade bär eftersom kilopriset var för lågt (det låg då på nio kronor kilot men höjdes efter protesten till tio kronor kilot).⁹ Plockarna förväntar sig helt enkelt att tjäna pengar utöver den "garantilön" som finns fastslagen i kollektivavtalet. Med låga kilopriser blir det svårare att över huvud taget nå upp till möjligheten att tjäna extra pengar¹⁰ och när nivån är uppnådd är priset per extra kilo lågt. Viseringsplockarnas missnöje var dubbelt, dels med att kilopriset var lågt, dels med att de inte får någon information i förväg om hur högt kilopriset kommer att vara. Denna kombination bidrar till att skapa besvikelse – de får ingen information om kilopriset men hoppas på ett högt pris, men när de anländer till anläggningen i Sverige och börjar arbeta visar det sig att priset är lågt.

De pressade bärpriserna hotar på sikt möjligheten att värva plockare. En av orsakerna till att antalet viseringsplockare har minskat är just att rekryteringen blivit svårare. Vid protesterna i Vägsele hävdade också flera av plockarna att de var "besvikna" och inte tänkte komma tillbaka nästa år.¹¹

De nedpressade bärpriserna är med andra ord ett dubbelt problem för branschen: dels ökar risken för att plockare ska få åka hem med skulder eller minimal förtjänst (avgifterna för att resa till Sverige har blivit högre samtidigt som kilopriserna har fallit), dels hotas på sikt hela branschen. För närvarande är det svårt att se att viseringsplockare från något annat land skulle kunna ersätta de thailändska plockarna om de skulle minska.

⁹ Sett över flera år har nedgången av kilopriset varit ännu större. I slutet av säsongen 2011 fick exempelvis viseringsplockarna i genomsnitt 27 kronor kilot. En konsekvens är att nivån på lönen i kollektivavtalet har blivit allt viktigare för den totala lönen.

¹⁰ Först ska plockaren ha plockat bär som motsvarar nivån i kollektivavtalet. Med ett kilopris på tio kronor betyder det att plockaren först måste plocka 2 000 kilo per månad. Det som plockas utöver denna volym ger extra inkomster.

¹¹ Författaren var på plats i Vägsele och intervjuade de missnöjda viseringsplockarna.

5. SYSTEMET MED FRIA PLOCKARE

Alla personer som vistas i Sverige har rätt att plocka vilda bär och sälja dem till ett bäruppköp. Ett undantag är viseringsplockarna som är anställda för att plocka bär. Av avtalen med dem framgår att de inte har rätt att sälja bär annat än till sin arbetsgivare (och det bärplockarföretag som arbetsgivaren godkännt). Ett bäruppköp som köper bär av viseringsplockare skulle kunna anklagas för häleri.

Bäruppköpen köper varan bär från bärplockare. Dessa plockare brukar kallas för fria plockare, oorganiserade plockare och turistplockare. I denna studie används det förstnämnda begreppet, det är problematiskt men det mest etablerade i branschen.

Bäruppköpen har inte anställda plockare (uppköpen använder inte heller plockare som är anställda av bemanningsföretag eller leverantör). Bäruppköpet behöver därför inte hantera inkomstsuppgifter, sociala avgifter och skatter för bärplockare. Däremot har de företag som driver bäruppköp ofta anställd personal som sköter andra sysslor (administration, mottagning av bär vid bäruppköp, skötsel av lager, färskrensning etc.).

Bäruppköpen kan vara av olika karaktär. De större bäruppköpen är fasta och ligger ofta i närheten av en rondell under sommarmånaderna och början av hösten. Andra bäruppköp har en mer tillfällig karaktär. Ibland finns underleverantörer till bäruppköp. Dessa personer brukar kallas för bärombud. På många orter finns konkurrerande bäruppköp. Ibland finns en enhet under bäruppköpen, bärombud, som arbetar för uppköpen. Ytterligare andra bäruppköp har en ambulerande karaktär, uppköpare med långtradare åker runt och köper upp bär. Flera av dessa bäruppköp drivs av företag i Baltikum.

Totalt finns omkring 150 bäruppköp i landet.¹² Den exakta siffran beror på hur man räknar (en del större bärombud kan klassificeras som egna bäruppköp). En central fråga är om en underleverantör till ett större bäruppköp ska räknas som ett eget bäruppköp eller inte.

De större och fasta bäruppköpen drivs över lag av aktiebolag som ägs av personer boende i Sverige. Företagen som driver bäruppköp säljer i nästa skede vidare bären till större grossister. Störst i Sverige när det gäller köp av bär från bäruppköp är Olle Svensson AB, näst störst är Skogsmat AB. Det svenska företaget Polarica köpte tidigare bär från bäruppköp, men hävdar att de inte längre gör det i Sverige. Andra grossister ligger i Baltikum och

¹² Siffran bygger på branschens egna uppskattningar.

Finland, som Sparlats och Berry Group. Därutöver finns ett antal småskaliga bäruppköp där bären direkt säljs vidare på lokala marknader.

De fria plockarna har en svag förhandlingsposition gentemot bäruppköpen. Bäruppköpen har inga förpliktelser gentemot plockarna. Plockarna vet inte i förväg vad de kommer att få betalt för bären de plockar. De har inte heller någon möjlighet att påverka priset. Plockare som reser till Sverige för att plocka bär gör det på vinst och förlust. Både tillgången på bär och priset är osäkra. Priset kan också variera mellan olika bäruppköp och förändras under säsongen. Vanligen är startpriset på blåbär, som är det ekonomiskt viktigaste bäret för plockarna, lågt i början av säsongen för att sedan successivt höjas.

Men även bäruppköpen har en begränsad möjlighet att styra priset på bär. I nästa led köper grossisterna upp bären av bäruppköpen och det är i hög grad grossisternas pris som avgör bäruppköpets pris. På blåbär brukar ett bäruppköp lägga på 3–5 kronor på grossistpriset, det blir bäruppköpets förtjänst. Grossisterna är samtidigt i sin tur beroende av till vilka priser de kan sälja bären vidare. På blåbär finns ett världsmarknadspris, som brukar vara ungefär dubbelt det pris som plockarna får.

Omkring 80 procent av de fria bärplockarna är personer från andra länder som rest till Sverige i syfte att tjäna pengar på att plocka bär (främst från Ukraina och Bulgarien, men i viss mån också från bland annat Polen, Moldavien, Rumänien och Thailand).¹³ Ytterligare omkring 10 procent är personer från andra länder som delvis befinner sig i Sverige av annat skäl.¹⁴ De sista 10 procenten är personer som är bofasta i Sverige och för det mesta är svenska medborgare, men många i denna grupp är födda i ett annat land än Sverige, oftast Thailand, men ibland även Filippinerna etc.

Inom den fria gruppen plockare finns också stora variationer när det gäller hur länge de arbetar. Inom gruppen ryms personer som kommer till Sverige för att under flera veckor plocka bär, men det finns också personer som lever i Sverige och som plockar bär till uppköpen under några få dagar.¹⁵

Det saknas officiell statistik över hur många personer från andra länder som årligen besöker Sverige för att plocka bär till bäruppköp och hur många plockare totalt sett som säljer bär till bäruppköp. En grov uppskattning inom branschen är att det åtminstone handlar

¹³ Uppgiften grundar sig på intervjuer med företrädare för ett 15-tal bäruppköp säsongen 2016.

¹⁴ Det förekommer att personer som har arbetstillstånd för annat arbete, exempelvis skogsbruk, drygar ut inkomsterna genom att plocka och sälja bär till bäruppköp.

¹⁵ Intervjuer med fria plockare genomförda sommaren 2016.

om en minst lika stor grupp som viseringsplockarna¹⁶, förmodligen fler. (I nästa avsnitt finns en beräkning av hur många fria plockare som kommit till Sverige de senaste säsongerna, grundat på antalet bäruppköp multiplicerat med en uppskattning av antalet plockare per uppköp.)

Om en svensk medborgare plockar vilda bär och säljer dessa till ett bäruppköp ska han/hon betala skatt för det värde som överstiger 12 500 kronor per år. För den som vistas i Sverige en kort tid – i detta fall mindre än sex månader – ska ersättning för sålda bär inte beskattas i Sverige.¹⁷

Jämfört med viseringsplockningen är den fria plockningen betydligt mer oreglerad. Kommunal har svårt att ställa några krav eftersom de fria plockarna inte är anställda. Migrationsverket kan inte ställa några krav eftersom de inte utfärdar några arbetstillstånd.

Ett återkommande problem är att bäruppköpen ofta är aktivt involverade i rekryteringen av plockare. Flera bäruppköp är med och ordnar förläggningar för plockarna. När detta sker är bäruppköpen snarare att betrakta som arbetsgivare än som inköpare av bär. Många bäruppköp är medvetna om denna risk, vilket innebär att systemet ofta är subtilt, som att en person närstående bäruppköpet ordnar med rekrytering och tillhandahåller platser vid förläggning.¹⁸

När fria plockare bor på en förläggning ska boendet vara anmält till kommunens miljökontor som kan genomföra inspektioner. Inom den fria plockningen är det vanligt med illegala förläggningar som inte är anmällda till kommunen.¹⁹ Det är också vanligt att

¹⁶ Uppgiften bygger i huvudsak på den enkät som genomfördes med bäruppköp 2014 och som följdes upp genom intervjuer med plockare och företrädare för bäruppköp säsongerna 2015 och 2016.

¹⁷ Uppgifterna är hämtade i brev från Skatteverket till Blommor och Bär i Söderhamn AB den 15/8 2014. Tidigare har Skatteverket kommit med delvis andra uppgifter om vad som gäller för utländska medborgare. Detta är dock det senaste förtydligandet, det bör därför betraktas som det mest giltiga.

¹⁸ Intervjuer med fria plockare genomförda sommaren 2016.

¹⁹ Flera lagar reglerar boende och hälsoskydd i förläggningar. Enligt 45 § förordningen om miljöfarlig verksamhet och hälsoskydd ska fastighetsägare informera berörd kommuns miljönämnd/miljökontor om förläggningar som används för tillfälligt boende. Kommunen kan därefter begära att fastighetsägaren ska anmäla boendet och eventuellt besluta om inspektion. I Socialstyrelsens handbok *Hälsoskydd vid tillfälligt boende* (2007) påpekas att kommunerna ska vara särskilt vaksamma bland annat när det gäller turistplockare: "De som kommer som turister och arbetar med bärplockning måste ordna sitt boende själva, men ibland hänvisar den företagare som anlitar dessa tjänster till någon form av tillfällig bostad" (sid. 62). I handboken pekar Socialstyrelsen ut åtta punkter som speciellt ska beaktas när det gäller dessa fastigheter. Dessa punkter är: "Egenkontroll. Boenderummets standard, luftväxling, antal boende, möjlighet till uppvärmning (beroende på säsong). Tillgång till och skötsel av toaletter och hygienutrymmen samt möjligheter till tvätt. Eventuell möjlighet till matlagning. Städning av lokalerna – hur den är organiserad och hur den fungerar.

kommuner underkänner förläggningar. Jämfört med viseringsplockarnas förläggningar är de fria plockarnas förläggningar över lag av lägre kvalitet. Samtidigt ställs i viss mån högre krav på dessa förläggningar. De fria plockarna lagar till skillnad från viseringsplockarna sin mat själva, vilket ställer krav på att det existerar fungerande kök och köksutrustning.²⁰

Från 2003 finns en dom från Regeringsrätten som just gäller detta. Bakgrunden var att Skattemyndigheten hade beslutat att företaget Begab Trading skulle betala arbetsgivaravgifter och skatt för 1 865 bärplockare från Ukraina, Vitryssland och Ryssland som var stationerade i Älvdalen. Företaget överklagade Skattemyndighetens beslut och ärendet hamnade i Regeringsrätten. I Regeringsrättens dom angavs följande skäl för att bärplockarna skulle betraktas som anställda: (a) Bolaget hade organiserat verksamheten. Det hade skett genom att man rekryterat plockare och förbokat logi på elva campingplatser/stugbyar. (b) Arbete hade utlovats under en bestämd tidsperiod. (c) Bolaget och inte plockarna hade godkänt de villkor som stuguthyrningsföretag ställt för boendet. (d) Bolaget hade godkänt villkor för boendet. (e) Bolaget hade anställt uppköpare utposterade vid berörda campingplatser/stugbyar för att köpa upp bären. Plockarna fick endast sälja bären till dessa uppköpare. (f) Bolaget hade sett till att bärlådor fanns på varje uppköpsställe samt ordnat med transport av bären till grossist.²¹

En del fria plockare bor i läger i skogen. De flesta av dessa kommer från Bulgarien och många är romer. I lägren har det också funnits många barn och äldre. Stora läger med upp till 100 personer har under senare år funnits i Mehedeby i norra Uppland, i Hälsingland, Dalarna, Jämtland och upp till Junsele i Ångermanland. Under de senaste åren har dessa läger blivit något mindre. Kontakterna mellan dem som bor i lägren och berörda kommuner och polis har också blivit bättre. Kommunerna har ofta kännedom om var lägren ligger och för en dialog med dem som bor där för att förhindra nedskräpning och för att förebygga konflikter med markägare. En av flera kommuner som utvecklat denna typ av strategi är Söderhamn.

I systemet med bäruppköp finns en omfattande kontanthantering. Bäruppköpen köper bär av plockare med kontanter. I alla sådana branscher finns stora risker för skattebrott,

Dricksvattenförsörjning och -kvalitet. Avfallshantering. Eventuell egen avloppsanläggning.”

²⁰ För en betydligt mer utförlig redovisning av detta se: *Risikanalyser – turistplockare*, Mats Wingborg, Kiwa, 2014.

²¹ RÅ 2003 ref. 89, Lagen.Nu, 2014.

kriminalitet och beskyddarverksamhet.²² En återkommande form av skattebrott är det som inom branschen kallas ”upplyftning”.²³ Det innebär att plockarna exempelvis får tio kronor kilot för blåbär, men i bokföringen noteras att plockarna fått elva kronor kilot. Då ser det ut som om bäruppköpet betalat ut mer pengar än vad det har gjort. Den summan behåller bäruppköpen själva.²⁴ Även olika former av momsbedrägerier har förekommit.²⁵

6. DEN FRIA PLOCKNINGEN SÄSONGEN 2016

Under säsongen fanns knappt 150 bäruppköp i Sverige. Huvuddelen av dessa fanns i den mellersta och norra delen av landet (medan viseringsplockningen har sin bas i norra Sverige, även om en del flyttades söderut i början av säsongen).

Det saknas säker statistik över antalet fria plockare, men en grov uppskattning, grundad på siffror från ett 15-tal större bäruppköp, är att det fanns omkring 3 000 fria plockare i Sverige säsongen 2016, varav cirka 2 500 var utländska plockare. Det är en siffra som måste tas med en nypa salt (kanske var det fler om man räknar in plockare som bara plockade bär under någon dag), men som ändå kan ge en fingervisning om antalet.²⁶

Trenden är tydlig att det var en nedgång av antalet fria plockare jämfört med säsongen innan. Antalet plockare från Bulgarien har minskat väsentligt, men också antalet plockare från Ukraina. Fortfarande utgjorde dock plockare från Bulgarien och Ukraina de enskilt två största grupperna, men antagligen var det fler plockare från Ukraina än från Bulgarien.

En del av plockarna från Bulgarien bodde i läger i skogarna. Sådana läger fanns bland annat i Mehedeby i Uppland och runt Tönnebro i södra Hälsingland, men även i Dalarna, Värmland och Västernorrland. Vid flera bäruppköp fanns enbart ukrainska plockare och informationen vid bäruppköpen var enbart på ukrainska. Sådana bäruppköp fanns i bland annat Fredriksberg.

²² Även inom området plockning av skogssvamp finns motsvarande risker. Se bland annat: ”Öppet brev till skandinaviska medier, branschorganisationer och allmänhet samt svenska myndigheter” undertecknat Ola Hultman, Wermlands Skogsförråd AB, Kil 14/9, 2014. Se även www.youtube.com/watch?v=CjE1gTD0BPM&feature=youtu.be

²³ Uppgift från flera personer i branschen som vill vara anonyma.

²⁴ Ibland hamnar denna mellanskillnad i vad bäruppköpen brukar kalla för ”kakburken”.

²⁵ Se bland annat: www.folkbladet.nu/1409769/barforetagare-misstankt-for-grov-ekonomisk-brottslighet.

²⁶ I uträkningen har nedre siffror använts för att kompensera för att en del plockare kan ha plockat bär för flera bäruppköp.

Kilopriset på blåbär var lågt i början av säsongen och lägre än föregående säsong. I inledningen av säsongen låg kilopriset på blåbär oftast på sju kronor kilot, i slutet av säsongen hade priset ökat till elva och i några fall tolv kronor kilot. Sammantaget var priset lägre än säsongen 2015.

Många fria plockare uttryckte ett starkt missnöje med de låga priserna. Totalt sett visar intervjuer med ett 30-tal plockare i början av augusti att detta var det dominerande klagomålet. Både bulgariska och ukrainska plockare uttryckte tydligt detta missnöje.

Även företrädare för flera lokala bäruppköp var oroad över de låga priserna, många fruktade att det skulle komma ännu färre fria plockare nästa säsong om priserna fortsatte att vara nedpressade.

I början av sommaren 2016 fanns flera rapporter om att det skulle bli ett extremt bra blåbärsår. Så bra blev dock inte säsongen. I stället kan bärsäsongen 2016 beskrivas som ganska genomsnittlig. Detta visar också hur oerhört svårt det är att i förväg bedöma tillgången på bär. Däremot blev 2016 ett väldigt bra lingonår. Även priset på lingon var nedpressat, men det var enormt mycket lingon, vilket räddade ekonomin för många plockare, inte minst för de fria plockarna. Kontentan blev följaktligen att många fria plockare kunde resa tillbaka till sina hemländer med en i deras ögon hyfsad inkomst.

Även om den goda tillgången räddade ekonomin för många fria plockare säsong 2016 är trenden ändå tydlig. Det har blivit mindre attraktivt för utländska fria plockare att plocka bär i Sverige. Med en fortsatt prispress nedåt riskerar denna nedgång att fortsätta, men flera andra faktorer är också avgörande för utvecklingen. Inte minst vad det finns för andra sätt att tjäna pengar för arbetskraft i Östeuropa. När det gäller just priset på vilda bär finns fortfarande en klar klyfta mellan kilopriset i Östeuropa och kilopriset i Sverige. Grovt sett tjänar plockarna ungefär dubbelt så mycket per kilo i Sverige, men detta gap har minskat och att plocka bär i Sverige innebär också kostnader i form av resor, mat och logi.

I intervjuerna med de fria plockarna (och för den del även med viseringsplockarna) framkommer att de gör en personlig kalkyl, där risker, förmodade inkomster och alternativa sätt att tjäna pengar vägs samman. Utfallet av dessa kalkyler har fått till resultat att det blivit aningen mindre attraktivt att resa till Sverige för att plocka vilda bär.

De intervjuer som gjorts med fria plockare under säsongen 2016 visar vidare att många blivit aktivt rekryterade för att plocka bär i

*Det har
blivit
mindre
attraktivt
för
utländska
fria
plockare
att plocka
bär i
Sverige.*

Sverige och att resorna till Sverige varit organiserade. Rekryteringen av plockarna sker ofta genom informella nätverk.²⁷ Det är också vanligt med förläggningar som är kopplade till ett specifikt bäruppköp, det vill säga att boende på en förläggning/campingplats/läger säljer bär till ett bäruppköp, medan plockare i ett annat boende säljer sina bär till ett annat bäruppköp. Samtidigt finns en rädsla från företrädare för bäruppköp för att aktivt påverka de fria plockarnas boende. De flesta i branschen är medvetna om att den typen av engagemang riskerar att leda till att de blir betraktade som arbetsgivare och därmed blir skyldiga att betala inkomstskatt för plockarna. Med tanke på att boendemiljöerna ofta är undermåliga för de fria plockarna, många bor i läger i skogarna, är detta regelverk problematiskt. Det är viktigt att även fortsättningsvis upprätthålla en klar gräns mellan arbetstagare och fria bärplockare som säljer varan bär, men inom den ramen borde företrädarna för bäruppköpen få större möjlighet att engagera sig i plockarnas boende, exempelvis genom att samarbeta med uthyrare av campingstugor och informera om var det finns acceptabelt boende. I synnerhet är detta angeläget när hela familjer reser till Sverige för att plocka bär och när även många barn följer med.

Under säsong 2016 var det också svårare än tidigare år för de fria bärplockarna att hitta boende i campingstugor etc. eftersom en stor del av dessa boenden var reserverade för asylsökande. Med nuvarande mer restriktiva asylnpolitik kommer förmodligen en hel del av dessa boenden frigöras för säsong 2017, vilket kommer att öka möjligheterna att hitta bra boenden för plockarna.

En annan och fortsatt trend 2016 var att allt fler asylsökande plockade bär som de sålde till bäruppköp. Ofta kom dessa asylsökande cyklande med bär till bäruppköpen. Samtidigt bidrog knappast denna kategori av plockare till några större volymer, framför allt för att de inte hade tillgång till bil. Intäkterna till de asylsökande blev därför för det mesta låga; kombinationen av låga priser och låga volymer genererar inte stora summor. Ändå är denna trend positiv. Genom bärplockningen fick de asylsökande ändå en viss inkomst och en kontakt med lokalsamhället. Intervjuerna med de asylsökande visar också att de genomgående var positiva till att plocka bär till bäruppköpen. Genom att plocka bär kunde de asylsökande också tjäna pengar utan någon form av pappersexercis.

²⁷ En mer utförlig beskrivning av hur dessa nätverk är organiserade finns i rapporten om säsongen 2014, se Arena Idé.

Inför säsongen 2015 tog Svensk Dagligvaruhandel och Livsmedelsföretagen fram en social kod för den fria bärplockningen – *Riktlinjer för ansvarsfulla bäruppköp*. Denna kod reviderades något inför säsong 2016 men fortsatte att användas. Kopplat till riktlinjerna finns också en utbildning för bäruppköpen.

Undertecknad, som skriver denna rapport, har varit med och kommit med förslag till innehållet i dessa riktlinjer, även om det är Svensk Dagligvaruhandel och Livsmedelsföretagen som har ansvaret för den slutgiltiga utformningen. Undertecknad är ändå part i målet, vilket läsarna av denna rapport bör vara medvetna om.

De centrala syftena med riktlinjerna är att:

- Stärka plockarnas position, bland annat genom regler om att bären ska vara egenhändigt plockade, vilket förhindrar att mellanhänder tar ut en del av förtjänsten.
- Ge bäruppköpen vägledning för hur de ska kunna stötta och hjälpa utsatta bärplockare, bland annat de plockare som bor i läger i skogen. En del i arbetet är att främja kontakter mellan bäruppköp, kommuner och polis.
- Upprätthålla rågången mellan den fria plockningen och plockning med viseringsplockare för att bäruppköpen inte ska kunna bli betraktade som arbetsgivare. Det innebär bland annat att bäruppköpen inte får styra arbetet, inte tala om för plockarna när och var de ska plocka bär och inte aktivt delta i rekryteringen av de fria plockarna. En annan viktig regel är att bäruppköpen inte får tvinga bärplockarna att bara sälja bär till det egna bäruppköpet.
- Minska risken för skattebrott och kriminalitet genom att successivt få bort kontanthanteringen vid bäruppköp och genom att göra emballagen spårbara.

Viktiga krav i de sociala riktlinjerna är sålunda att bären ska vara egenhändigt plockade, att plockarna ska ha rätt att sälja bär till vilket bäruppköp han eller hon vill, att bäruppköpen ska informera om allemansrätten (att man har rätt att tälta i skogen i högst tre nätter, därefter behöver man tillstånd från markägaren), att emballagen ska vara identifierbara så att de ska vara möjliga att spåra.

Intervjuer med företrädare för ett 15-tal bäruppköp från Uppland till norra delarna av Västerbotten visar att riktlinjerna har fått stort genomslag på bäruppköpens sätt att organisera arbetet. Vid flera av dessa bäruppköp fanns också inplastade planscher där huvuddragen av riktlinjerna återgavs på svenska och andra språk som var relevanta för plockarna.

På två punkter var det dock svårt för bäruppköpen att till fullo leva upp till riktlinjerna. För det första är det inte alltid säkert att alla som plockat bären följer med till bäruppköpen, i synnerhet inte om det handlar om familjer där alla jobbar tillsammans. Det betyder att en del av de bär som levereras till bäruppköpen inte alltid är egenhändigt plockade. Det som riktlinjerna syftar till är att motverka att mellanhänder tar ut avgifter av fria plockare, vilket framför allt blir ett rejält problem när mellanhänder levererar stora volymer bär som uppenbarligen är plockade av andra. Det är inte heller lyckat när mindre mängder bär levereras av andra än dem som plockat bären, det minskar genomskinligheten, men detta är inte ett lika allvarligt problem.

Den andra punkten handlar om att emballagen ska visa vem som ansvarar för bäruppköpet (eller till vilken grossist som bären säljs vidare). Detta fungerar till stor del, men inte helt och hållet. Emballagen blandas friskt på marknaden och vid ett och samma bäruppköp kan det finnas emballage som härrör från flera olika företag och grossister.

Därutöver finns två övergripande synpunkter när det gäller riktlinjernas framtid.

För det första efterlyser flera bäruppköp mer ”muskler” kring riktlinjerna. I dag deklarerar bäruppköpen själva att de efterlever riktlinjerna, men det sker inga systematiska inspektioner av bäruppköp och det utfärdas inga bevis eller certifikat till de bäruppköp som använder riktlinjerna. Inte heller har andra aktörer på marknaden, som dagligvaruhandeln och livsmedelsföretagen, tydligt deklarerat att man endast vill köpa bär från bäruppköp som använder riktlinjerna. Inte heller existerar något centralt register med de bäruppköp som använder riktlinjerna. Detta innebär sammantaget att riktlinjerna väger ganska lätt, vilket innebär ett svagt incitament för att använda riktlinjerna.

För det andra är de främsta entusiasterna kring riktlinjerna det nätverk av bäruppköp som organiserats av bäruppköpet Blommor & Bär i Söderhamn. I nätverket ingår visserligen även bäruppköp som arbetar för andra grossister än uppköpet i Söderhamn, men geografiskt handlar det framför allt om bäruppköp i närområdet, det vill säga framför allt Hälsingland och södra Dalarna. Bäruppköp som geografiskt ligger längre bort använder riktlinjerna betydligt mer sällan. Ska riktlinjerna få ett ordentligt genomslag krävs en större geografisk spridning.

7. EN MARKNAD I FÖRÄNDRING

De nedpressade bärpriserna är ett centralt tema i årets bärrapport. När säsongen inleddes 2016 var kilopriset (cirka 1,4 liter) på blåbär 7 kronor. I slutet av säsongen steg priset, i några enstaka fall ända till 12 kronor kilot. För bara några år sedan köptes blåbär för långt över 20 kronor, med toppnoteringen 33 kronor. Även priset på lingon och i viss mån på hjortron har haft en sjunkande tendens, även om den i procent inte varit lika dramatisk som för blåbär.

Orsakerna till att bärpriserna och i synnerhet priset på blåbär har sjunkit är flera. En är att geopolitiken ger avtryck i de svenska blåbärsskogarna. Fallande oljepris och ekonomiskt kaos i Ryssland och Ukraina har fått fler människor i dessa länder att plocka bär på hemmaplan samtidigt som länderna har haft några goda bärår. Det har lett till ett växande globalt överskott av blåbär, vilket har pressat ner priserna även i Sverige. Flera bärföretag har dessutom lager av nedfrysta bär, vilket ytterligare pressat priserna.

En annan faktor är att Olle Svensson AB har en kraftigt dominerande position i Sverige när det gäller grossisters uppköp av bär från bäruppköp. I och med att Polarica för några år sedan slutade att köpa upp bär från bäruppköp förstärktes Olle Svensson AB:s position ytterligare. Samtidigt är det uppenbart att det är grossisterna som i hög grad styr kilopriset i branschen. För bäruppköpen har med andra ord Olle Svensson AB:s prisnivåer en särskilt stor betydelse. Om Olle Svensson AB deklarerar att de är beredda att köpa upp bär från bäruppköp till ett visst pris har bäruppköpen inte mycket att sätta emot. Det finns få andra grossister de kan vända sig till. Oligopolställningen i grossistledet för bäruppköpen bidrar sålunda till en ytterligare prispress.

En tredje faktor är att bärbranschen har påverkats av en allmän prispress från dagligvaruhandeln. Dagligvaruhandeln är förvisso endast en liten del av uppköparna av vilda bär. När det gäller blåbär, den viktigaste av produkterna, går omkring 80 procent på export. Trots detta har priserna från handeln betydelse. Flera bärplockarföretag vittnar i dag om att prispressen från handeln är stor, inte minst från Ica som är den ledande aktören. Detta kan bidra till att hålla ner kilopriset på vilda bär. Det finns dock inget som talar för att prispressen inom området vilda bär skulle vara större än prispressen på andra områden. Det handlar snarare om en generell prispress och en hårdnande dragkamp mellan olika aktörer inom bärbranschen (mellan bäruppköp/bärplockarföretag, grossister, dagligvaruhandel och internationella upphandlare).

Utvecklingen under 2016 visar också att den kommersiella bärbranschen är ytterst osäker och svårförutsägbar.

Utvecklingen under 2016 visar också att den kommersiella bärbranschen är ytterst osäker och svårförutsägbar. Det är inte bara (1) tillgången på bär som är svår att förutse utan också (2) hur mycket bär som finns nedfrysta i lager (grossisterna vet hur mycket de själva har, men inte hur det ser ut hos konkurrenterna), (3) hur mycket bär som plockas i andra länder, (4) storleken på halterna av antioxidanter i blåbär och (5) hur världsmarknadspriset på blåbär utvecklas (vilket till stor del beror på de tidigare faktorerna).

Den faktor av dessa som hittills varit mest okänd utanför branschen är att halterna av antioxidanter kan variera kraftigt. Grossisterna säljer vidare blåbären till olika marknader. Huvuddelen av blåbären går till farmaindustrin i Asien för att bli hälsomedicin. De skandinaviska blåbären har höga halter av antioxidanter som används för att producera tabletter och hudkrämer. Men alla svenska blåbär har inte tillräckliga halter av antioxidanter för att bli godkända av den asiatiska hälsoindustrin. Det grova mönstret är att bären i norra Sverige innehåller mer antioxidanter än i södra, men under säsongen 2016 sprack kartan upp betydligt mer. På vissa områden i norra Sverige har halterna varit höga och på andra låga. Det har bidragit till att göra marknaden ännu mer osäker. Bärplockarföretag som har haft otur har haft viseringsplockare förlagda till områden där det visat sig att halterna av antioxidanter varit lägre. Dessa bär har inte alltid kunnat exporteras som farmabär (om de inte blandats upp med andra bär med högre halter antioxidanter). Detta kan innebära betydande ekonomiska avbräck. Till komplikationen hör att ingen med säkerhet vet vad det beror på att halterna av antioxidanter varierar och varför andelen plötsligt kan öka eller minska i ett område.

En mindre del av blåbären säljs till livsmedelsindustrin, men där är konkurrensen om möjligt ännu hårdare. En stor del av den blåbärssylt som säljs i svenska butiker är producerad på billigare bär från Ukraina och Baltikum. Över lag anser den skandinaviska livsmedelsindustrin att de svenska blåbären är för dyra.

En särskild möjlighet är att plocka Kravmärkta bär, vilket ger tillgång till mer exklusiva marknader. Till det absurda hör att bär plockade av fria plockare i Sverige inte kan bli godkända som Kravbär, medan bär plockade av fria plockare i Finland och Ukraina kan få en godkänd Kravstämpel. Orsaken är att bäruppköpen i Sverige inte har rätt att tala om för plockarna var bären ska plockas. Om bäruppköpen gör det anser nämligen Skatteverket att plockarna ska vara anställda. Skatteverkets bedömning kommer

därmed i kollision med Kravs regel att företagen måste kunna garantera att bären inte har plockats i skog som har gödslats.

Fluktuationer i världsmarknadspriser och naturens opålitlighet gör alltså branschen osäker. En rimlig princip är att riskerna måste fördelas mellan de olika aktörerna i branschen – och framför allt att inte plockarna ska behöva stå för det stora risktagandet.

8. EN SAMLAD BILD AV DEN KOMMERSIELLA PLOCKNINGEN AV VILDA BÄR 2016

Det som präglat bärsäsongen 2016 är en ökad osäkerhet. De lägre priserna ökar risken för exploatering av plockare, men också för att det ska bli svårare att rekrytera plockare. I sin förlängning är nedpressade priser ett hot mot delar av branschen.

De nedpressade priserna ökar sårbarheten i systemet. Om det blir ett år med dålig tillgång på bär finns en risk för att viseringsplockarnas anställningsperioder blir avkortade. Men störst är riskerna för de fria plockarna som över huvud taget inte är skyddade av några avtal och som redan i dag plockar till ett lägre kilopris. Risken för misär och att de fria plockarna ska få resa tillbaka till sina ursprungsländer med skulder är uppenbar.

Det är emellertid inte helt enkelt för den svenska bärbranschen att påverka prisnivån. Till stor del styrs priserna av förändringar i omvärlden, särskilt viktigt är hur världsmarknadspriset på blåbär utvecklas. En möjlighet är emellertid att något höja priset i Sverige på produkter som innehåller blåbär och lingon. En väg för att motivera konsumenter att betala ett något högre pris skulle kunna vara att märka produkterna med att de innehåller "svenska bär". En ännu mer radikal vision vore att stärka den svenska industrin kring bärplockningen; i dag sker förädlingen av bären i huvudsak utanför Sverige. En förespråkare av denna uppfattning är Roger Uddstål vid Sveriges Tekniska Forskningsinstitut: "Framför allt är det förädlingen av bären, till bland annat produkter gjorda på skalen, fröna och juicen, som hade kunnat inbringa stora inkomster till Sverige. Men självklart handlar det också om att sälja färska bär under sensommaren direkt till butiker runt om i landet, eller att öka industrin med frysta bär."²⁸

²⁸ Se artikeln "Bären mer värdefulla än skogen för markägare", *Lantbruk & Skogsbruk*, 16/11, 2016. <http://www.lantbruk.com/skog/baren-mer-vardefulla-skogen-markagare>

Under senare år har det skett en uppstramning av regelverket för viseringsplockare. Det har åstadkommits genom att Migrationsverket antagit stramare regler och gjort striktare kontroller av ansökningar, genom att Kommunal tagit fram ett nytt kollektivavtal och engagerat sig mer i frågan och genom att några aktörer i branschen tagit fram sociala koder och genomfört inspektioner. Detta är viktiga steg i rätt riktning. Samtidigt har det lett till en ökad obalans när det gäller styrningen av viseringsplockningen i jämförelse med den fria plockningen. Inte minst av detta skäl är det viktigt att riktlinjerna för den fria plockningen får genomslag.

Regelverket inom branschen har alltså lett till en uppstramning, samtidigt råder en viss osäkerhet om hur regelverket kommer att utvecklas och hur det kommer att följas upp framöver. Inför säsongen 2014 underkände Migrationsverket en tredjedel av ansökningarna om viseringsplockare. Bilden var att Migrationsverket noga följde upp gällande krav. Därefter har Migrationsverket varit mer generöst och i princip godkänt alla ansökningar. Det beror förmodligen på att de ansökande företagen har hållit högre kvalitet, men inom branschen blir effekten att de flesta bärplockarföretag tar för givet att de ska få sina ansökningar godkända. När det gäller Kommunals kollektivavtal råder fortfarande ett stort engagemang, ansvaret för uppföljningar och även för yttrandena över ansökningar är decentraliserade till de lokala avdelningarna. Vad som händer framöver med uppföljningarna beror följaktligen på det lokala engagemanget. Hur det kommer att utvecklas på sikt är oklart. Ännu mer oklart är vad som händer med uppförandekoder och riktlinjer inom branschen. Det är oklart hur Ica Social Audit kommer att utvecklas, framför allt vilken aktör som vill ta ansvaret för systemet (eller vem som ska ta ansvaret för ett eventuellt nytt system). Likaså är det oklart vad som kommer att hända med de riktlinjer som finns för bäruppköpen, inte minst om systemet kommer att få fler "muskler" i form av certifiering eller bevis för de bäruppköp som deklarerat att de följer riktlinjerna. Ännu är regelverket för bärbranschen omfattande, men det finns svaga tendenser till att det kan försvagas. En orsak kan helt enkelt vara att det numera är flera år sedan som det skedde någon rejäl skandal i branschen. Den senaste stora skandalen var 2013 när thailändska viseringsplockare i Hällnäs och Lesjöfors blev lurade på lönen.

Även om skandalerna varit färre råder stora skillnader i socialt engagemang inom olika delar av branschen. Flera av de företrädare som varit involverade i tidigare skandaler är fortfarande

verksamma. Den uppköpare på grossistnivå som ställer lägst sociala krav i Sverige är utan tvekan Blåtand med huvudkontor i Stöde.²⁹ Det finns också allt flera företag med bas i Baltikum som är aktiva på den svenska marknaden. Dessa är ofta svåra att kontrollera.³⁰

När det gäller viseringsplockningen är det av särskild vikt att det blir en bindande anställningsperiod för bärplockarföretagen/bemanningsföretagen. Migrationsverket införde våren 2011 ett krav på att bemanningsföretagen skulle kunna visa upp bankgarantier som motsvarade plockarnas löner. Syftet var att förhindra att plockarna blev lurade på sina löner. Bankgarantierna hjälper dock föga om det är oklart hur lång period anställningen ska gälla. Frågan är vad som händer ett år då det är dåligt med bär. Med nuvarande regelverk är risken stor att anställningen kortas ner till några få veckor.

Det bör i och för sig vara möjligt för viseringsplockarna att resa till Sverige innan anställningen börjar. Liksom det bör vara möjligt för plockarna att stanna kvar i Sverige efter att anställningen tagit slut. Däremot bör det vara tydligt från början hur många veckor anställningen ska gälla. Denna period ska inte vara möjlig att ändra för arbetsgivaren.

För att skapa mer klarhet bör bärplockarföretagen/bemanningsföretagen i efterhand tydligt redovisa när anställningarna av plockarna började och när de slutade. Den frågan bör både Kommunal och Migrationsverket (om företagen ansöker om att få hämta arbetskraft från ursprungslandet året därpå) ställa till företagen. I dag är både regelverket kring anställningarnas längd och redovisningarna i efterhand av anställningarnas längd otydliga.

Huvuddelen av viseringsplockarna har varit i Sverige tidigare och plockat bär. Att plockarna återkommer tyder på att många varit tillfredsställda med de tidigare inkomster de fått från plockningen. Samtidigt finns en växande osäkerhet. Som tidigare har nämnts har kilopriset på bär sjunkit vilket skapat ett ökat missnöje. Att plockarna i förväg inte känner till priserna innebär också en stor osäkerhet. Under säsongen 2016 har många viseringsplockare uttryckt sitt missnöje.

När det gäller viseringsplockningen är det av särskild vikt att det blir en bindande anställningsperiod för bärplockarföretagen/bemanningsföretagen.

²⁹ Författaren har en omfattande dokumentation kring detta.

³⁰ Däribland Sparlats, Berry Group och Gyros. I nästa led säljer dessa grossister i huvudsak vidare bären till den asiatiska farmaindustrin.

När viseringsplockare uttrycker missnöje ställs också en annan fråga på sin spets. För att resa till Sverige och plocka bär har de flesta viseringsplockare tagit ett lån som motsvarar omkring en årslön. Plockarnas plan är i grova drag att arbeta i två månader och att den första månadens lön ska användas till att betala tillbaka lånen och den andra månadens lön ska bli intäkter som de kan behålla själva. Hela upplägget förutsätter dock att arbetarna fullföljer sin arbetsinsats. Om de anser sig lurade av prisnivå, boende eller andra villkor har de ingen möjlighet att säga upp sig från arbetet. Då skulle de hamna i en skuldfälla. Viseringsplockarna är med andra ord tvungna att genomföra arbetet. Ur moralisk hänsyn bör detta upplägg ifrågasättas, det är också troligt att upplägget står i strid med internationella konventioner och vedertagna sociala koder som förbjuder tvångsarbete.

Som nämnts tidigare är en påtaglig förskjutning de sjunkande kilopriserna för bär. Ett annat fenomen är att glappet i kilopris ökat mellan viseringsplockningen och den fria plockningen. Viseringsplockarna tjänar alltmer relativt de fria plockarna. Även detta har förmodligen flera orsaker. En är att certifieringen av bär från viseringsplockare drivit upp priserna på dessa bär. En annan orsak kan vara att grossisterna måste fortsätta köpa bär från viseringsplockningen, men avbryta inköpen från bäruppköpen om det finns bär i lager. Denna skillnad slår i sin tur igenom i betalningen till plockarna.

Under säsong 2016 fanns inga plockare som blev lurade på sina löner på samma sätt som skedde 2010 och 2013. Det striktare regelverket kan vara en förklaring till detta. Samtidigt finns återkommande uppgifter om att bärplockare blir lurade på oskäligen avgifter, räntor på lönen, felaktiga växelkurser etc. Vittnesmålen om detta är många. Även om arbetare inte blir lurade på hela lönen finns alltså starka belägg för att många blir lurade på en del av den rättmätiga lönen. Problemet är att insynen i systemet är undermålig. Grossisterna betalar pengar till bärplockarföretagen som betalar till de thailändska bemanningsföretagen som i sin tur betalar ut löner i Thailand i thailändska baht. Exakt vilka avgifter och räntor som bemanningsföretagen drar av förblir för det mesta oklart.

9. SLUTSATSER

Centrala slutsatser kopplade till vad som hände säsongen 2016:

- För viseringsplockningen behövs bättre kontroller av att de utlovade kollektivavtalslönerna faktiskt betalas ut av de thailändska bemanningsföretagen, men också om att de ska få lön för hela perioden i Sverige. I dag befinner sig de thailändska plockarna i Sverige i två månader, men det är inte säkert att de får lön enligt kollektivavtal för hela den perioden. Flera företag betalar bara för den period då det finns bär att plocka. Samtliga plockare har lånat pengar för att ha råd att resa till Sverige. Vid en dålig säsong riskerar de att få resa hem med skulder.

- Migrationsverket bör noga följa upp kravet på att bärplockningsföretag som vill använda viseringsplockare från tredje land (Thailand) kan garantera att avtalsenlig lön kan betalas ut även under en säsong då det är dåligt med bär. Erfarenheten visar att det är plockarna som får stå för risken och inte branschen, den trenden måste brytas. Migrationsverket bör också få rätt att göra efterhandskontroller av bemanningsföretag för att kontrollera exakt hur mycket lön som betalats ut till arbetare och vilka avdrag som gjorts på lönen.

- Viseringsplockarna ska inte stå för de ekonomiska riskerna genom att tvingas till en stor skuldsättning för att kunna resa till Sverige och plocka bär. Inga viseringsplockare ska vara tvingade att ta stora lån för att kunna resa till Sverige och arbeta med bärplockning. Upplägget måste ändras så att bemanningsföretagen/bärplockarföretagen/grossisterna står för detta ekonomiska utlägg. Det ska vara möjligt för en plockare att sluta sitt arbete i förtid utan att få skulder. Detta är också en central slutsats av forskaren Charlotta Hedberg i den offentliga migrationsutredning som gavs ut våren 2015: "En nolltolerans mot att bärplockare skulle hamna i skuld efter sin resa, oavsett vad som händer, skulle vara ett steg i rätt riktning."³¹

- Det måste finnas bindande regler som i förväg visar hur lång anställningsperioden är för viseringsplockarna. Migrationsverket bör ställa krav på en sådan regel. Vidare bör bärplockningsföretagen/bemanningsföretagen i efterhand redovisa

³¹ Hedberg, Charlotta, "Thailändska bärplockare – hushållsstrategier på en global nivå", kapitel i antologin *Arbetskraft från hela världen*, redaktörer Calleman, Catharina & Herzfeld Olsson, Petra, Delmi, 2015:9.

exakt när anställningarna började och när de slutade. Både Migrationsverket och Kommunal bör efterfråga den informationen.

- När det gäller den fria plockningen behövs en översyn av det svenska regelverket. I den fria plockningen finns inga anställningar. Juridiskt sett köper bäruppköpen en vara. Det som gör den fria plockningen av bär till något speciellt är att tusentals plockare reser till Sverige för att under många veckor plocka bär till ett och samma bäruppköp. I många fall lever plockarna under svåra förhållanden, men bäruppköpen får inte hjälpa plockarna med exempelvis boendet, för då handlar det inte längre om köp av vara utan om anställning. Det står alltmer tydligt att den fria plockningen behöver ett eget regelverk. Ambitionen bör vara att hålla rågången mellan anställning och köp av en vara tydlig, men att ändå öppna för att bäruppköpen får ta ett större socialt ansvar, inte minst genom att engagera sig i plockarnas boende (inte genom att driva eget boende men genom att rekommendera boenden i samarbete med andra aktörer).

- Det behövs en fortsatt starkare reglering av villkoren för den fria plockningen. Ett steg i rätt riktning är de riktlinjer som tagits fram av Svensk Dagligvaruhandel och Livsmedelsföretagen. Det är avgörande att riktlinjerna följs upp i sådan omfattning att de får status bland bäruppköpen.

- Bärbranschen, dagligvaruhandeln och livsmedelsföretagen bör noga följa och analysera prisutvecklingen inom branschen. De nedpressade priserna ökar risken för exploatering av plockare, men också för att delar av branschen slås ut. En möjlig strategi är att märka bärprodukter med att de är tillverkade av svenska bär, det skulle kunna motivera konsumenter att betala ett något högre pris.

10. CENTRALA SKRIFTLIGA KÄLLOR OCH REFERENSER

"Bären mer värdefulla än skogen för markägare", *Lantbruk & Skogsbruk*, 16/11, 2016. <http://www.lantbruk.com/skog/baren-mer-vardefulla-skogen-markagare>

Brevinge, Nina "Det svenska slaveriet", *Filter* aug./sept., 2014.

"Bärplockare utan lön", *Västerbottens-Kuriren*, 11/10, 2013.

"Bärsäsongen – Efterlyser bredare samarbete", *Ljusdals-Posten*, 10/8, 2015.

Cruel realities in the Swedish forest-berry industry, Thai Labour Group, Junya Yimpraset, 2014.

Guld i gröna skogar, Bärplockning från självförsörjning till industri, Livsmedelsföretagen, 2013.

Hedberg, Charlotta, "Thailändska bärplockare – hushållsstrategier på en global nivå", kapitel i antologin *Arbetskraft från hela världen*, redaktörer Calleman, Catharina & Herzfeld Olsson, Petra, Delmi, 2015:9.

Hedberg, Charlotta & Fuentes-Monti, Andrea, "Translokal landsbygd – När bärplockarna kommer till byn", *Geografiska notiser*, Årgång 71, 2013.

Kollektivavtal (mall för avtal med utländska företag som bedriver bärplockning i Sverige), Kommunal, 2016.

Marsden, Terry (red.), "Restructuring global labor markets: Recruitment agencies and work relations in the wild berry commodity chain", Charlotta Hedberg, ingår i *Research in Rural Sociology and Development*, 2014.

Riktlinjer för ansvarsfulla bäruppköp, Svensk Dagligvaruhandel och Livsmedelsföretagen, 2016.

Report – To: UN Special Rapporteur on the human rights of migrants, Professor François Crépeau, Kommunal, undertecknat av Anna Spånt Enbuske, 13/8, 2014.

Spånt Enbuske, Anna, *Wild berry picking in Sweden*, Kommunal, 2014.

Statistik över beviljade tillstånd för viseringsplockare, Migrationsverket, 2016.

Wingborg, Mats, *Blåbärssverige – En resa bland bärplockare, brutna löften & framtidsdrömmar*, Mats Wingborg, Swedwatch, 2013.

Wingborg, Mats, *Bärbranschen tar krafttag för bättre villkor i blåbärsskogen*, Swedwatch, 2013.

Wingborg, Mats, *Arbetsvillkoren i blåbärsskogen, 2010–2012*, Swedwatch, 2013.

Wingborg, Mats, *Mors lilla Olle – Så exploateras asiatiska bärplockare i svenska skogar*, Swedwatch, 2011.

Wingborg, Mats, *Mors lilla Olle II, Hur gick det för bärplockarna 2011?*, Swedwatch, 2011.

Wingborg, Mats, *Mors lilla Olle III, Ingen ser skogen för alla träd – men vem tar ansvar för helheten?*, Swedwatch, 2012.

Wingborg, Mats, *Risikanalyser – turistplockare*, Kiwa, 2014.

Wingborg, Mats, *Villkoren för utländska bärplockare säsongen 2014*, Arena Idé, 2014.

Wingborg, Mats, *Så var säsongen för utländska bärplockare 2015*, Arena Idé, 2015.

11. INTERVJUADE PERSONER

Som underlag för rapporten har ett 15-tal viseringsplockare intervjuats och ett 30-tal fria plockare intervjuats under säsongen 2016. Vidare har intervjuer skett med företrädare för de flesta bärplockarföretag som är etablerade i Sverige samt med företrädare för ett 15-tal bäruppköp.

Ytterligare intervjuer har genomförts med företrädare för Migrationsverket, Kommunal etc. Följande intervjuade personer bör särskilt nämnas:

Axelsson, Bo, Blommor och Bär AB.

Berglund, Örjan, Norrskensbär.

Bergman, Elisabeth, Migrationsverket.

Björkman, Sylve, Ransäters Invest AB.

Eliasson, Ulf, Västiöns Vilda Produkter.

Engström, Martin, Olle Svensson AB.

Forsgård, Berit, Kommunal.

Grahn, Annelie, Kommunal Västerbotten.

Gustafsson, Tommy, Bothnia Bär.

Hagner, Ulf, Blåtand.

Josefsson, Lennart, Kiwa.

Landby, Tommy, Pirexus AB.

Nilsson, Linn, Migrationsverket.

Palmgren, Niclas, Polarica.

Ruohola, Juha, Polarica.

Spånt Enbuske, Anna, Kommunal.

Yimpraset, Junya, Thai Labour Group.

Ögren, Leif, Euro Apartment AB.

